

ВЕРБАЛЬНО-МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ ОЦІНЮВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО НЕСЕННЯ ВАРТОВОЇ СЛУЖБИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Іванна ГОРБАЧ-КУДРЯ

Copyright © 2009

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науково-практичними знаннями. Дослідження психологічної готовності, починаючи з 70-х років ХХ століття, привертають увагу чималої кількості науковців. Під дискусію потрапляють не лише питання визначення змісту психологічної готовності в цілому та до конкретної діяльності зокрема, структурних компонентів, механізмів, сензитивних періодів формування, а й обґрунтування критеріїв оцінювання цього психологічного явища. Межі нашої науково-дослідної розвідки конкретизуються довкола проблеми психологічної готовності військовослужбовців першого року служби у Збройних Силах України до виконання обов'язків чатового. Тому у статті акцент буде зроблено на критеріях оцінювання сформованості зазначеного явища, зокрема, на вербально-мовленнєвій діяльності, оскільки саме вона під час безпосереднього виконання бойового завдання воїном на посту свідчить про те, наскільки дієвою є його психологічна готовність ефективно вчиняти за стресових умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Стійкість та вироблення психологічної готовності, на думку М.І. Дяченка, Л.А. Кандиловича, залежить від типу нервової системи, її сили або слабкості, тому що власне нейрофізіологічні особливості людини – сила, рухливість, врівноваженість нервових процесів – дають змогу зрозуміти, якими мають бути умови ефективної діяльності, осмислити її типові й індивідуальні відмінності. Саме ці особливості набувають тим більшого значення, чим складніші завдання та обставини професійного діяння [1, с. 29]. Правомірність такої думки підтвердив

і В.Д. Небиліцин [2]. Він писав, що витримка в ситуації екстреного напруження та перенапруження, реакція на непередбачувані подразники, стійкість до дій факторів зовнішнього середовища (температура, шуми тощо) визначаються працездатністю нервової системи стосовно процесів збудження, тобто її силою щодо процесу гальмування, а відтак балансом нервових процесів, їх спроможністю до пріоритетного розвитку збудження або гальмування, рухливістю, часовою характеристикою, властивостями підкоркових мозкових структур стосовно перебігу психічної діяльності.

О.М. Столяренко [3] індикатором психологічної готовності до виконання бойового завдання у мирний час називає *психологічну стійкість та психологічний досвід* військовослужбовця. Під стійкістю він розуміє індивідуальні особливості психіки воїна, а саме наявність емоційно-вольової стійкості (здатність витримувати без перешкод великі розумові, емоційні та фізичні навантаження, не бути схильним до підвищеної збудливості, загострених переживань, уміти контролювати власні внутрішні реакції та керувати ними), таких психологічних рис, як чутливість зору та слуху, спостережливість, увага, пам'ять, уява, мислення, а також швидкість реакцій на раптові події, здатність до швидкого переходу від очікування до дій граничного навантаження, завадостійкість, спроможність не розгублюватися за локальних невдач, уміння витримувати тривалі, розумові та емоційні навантаження. Психологічний досвід формується на підставі окресленої стійкості, що виявляється під час виконання бойового завдання військовослужбовцем, котрий діє упевнено, не допускає помилок.

І.В. Платонов [4], М.І. Томчук [5] пропонують оцінювати рівень психологічної готов-

ності за суб'єктивними та об'єктивними показниками. Під першими дослідники розуміють самооцінку людей власних психічних станів, процесів, рис, властивостей, котрі пов'язані із формуванням їхньої готовності до діяльності у ситуаціях навчання та виховання. До других вони відносять результати оцінки відповідних діянь експертами – командирами, викладачами, офіцерами та ін. Тоді рівень сформованості цієї готовності визначається шляхом проведення кореляційного аналізу між суб'єктивними та об'єктивними показниками і порівняння даних опитування.

В.Б. Осипов, М.П. Вернодубов [6] до критеріїв оцінювання зазначеної готовності відносять такі індивідуальні характеристики воїна: відсутність ознак нервово-психічної нестійкості, хороші навченість та освіченість, наявність відповідальності, самостійності, рішучості, холоднокровності, загартованості.

Р.А. Калениченко вважає, що для успішного розв'язання типового бойового завдання вартвої служби у військовослужбовця повинні бути достатньо виражені функціональні риси індивідуально-психологічної (високий рівень професійної компетентності та мотивації, нервово-психічна стійкість, здатність швидко орієнтуватися в обставинах та обирати правильне рішення, вміння планувати власні дії, самостійність, висока емоційно-вольова стійкість, наполегливість, рішучість, сміливість, цілеспрямованість, дисциплінованість, добре розвинута короткотривала і довготривала пам'ять) та сенсорно-перцептивної (швидкість переключення, стійкість уваги, реакція на рух об'єкта, орієнтація у просторі, практичний тип мислення, здатність логічно мислити, спроможність до швидких рухових реакцій, швидкого вироблення й перебудови сенсорно-моторних і розумових навичок) сфер особистості, а також сформована психологічна підготовленість, котра визначає потенційну можливість фахівця до здолання труднощів й успішного виконання завдання [7, с. 54–55].

Г.С. Грибенюк критеріями оцінювання психологічної готовності військовиків визнає розвиненість їхніх психологічних рис, наявність психологічної стійкості і готовності до виконання бойового завдання, сформованість особливих психічних функцій та властивостей особистості, котрі забезпечують подолання труднощів [8].

М.Й. Варій [9; 10] до групи критеріїв сформованості психологічної готовності військовослужбовців відносить наявність в

особистості таких морально-психологічних рис, як відданість своєму народові, любов до Батьківщини, готовність відстоювати цінності свого народу, незважаючи на своє життя, відповідальність за його минуле і майбутнє, воля до перемоги, ненависть до ворога та ін. Автор вважає, що саме ці риси забезпечують здатність переносити надмірні психологічні, фізичні і фізіологічні навантаження, жертвувати своїм життям у процесі збройного протистояння.

А.М. Большакова [11] пропонує оцінювати психологічну готовність за наявністю таких показників, як налаштованість, мотивація та настановлення на виконання діяльності, впевненість чи невпевненість у власній підготовленості, міра вольового контролю над власними думками, почуттями, діями. Про ступінь такої готовності, зазначає дослідниця, будуть свідчити наступні особливості поведінки пожежників: безпомилковість дій або ж наявність помилок, що тією чи іншою мірою впливатимуть на безпеку та успішність діяльності, поведінкові реакції (наприклад, певні відхилення в координації рухів від норми, розгубленість, суєтність, зайва обмеженість), тональність голосу та зміст мовлення, специфіка вегетативних реакцій.

Отже, оцінювання психологічної готовності особистості нести бойову вахту здійснюється за такими критеріями: а) нейрофізіологічні характеристики нервової системи, б) нервово-психічна стійкість, в) індивідуально-психологічні властивості, г) знання, вміння, навички, що потрібні у певному виді діяльності, д) особливості вербально-мовленнєвої діяльності під час її виконання.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є вивчення та аналіз вербально-мовленнєвої діяльності чатового Збройних Сил України як критерію оцінювання сформованості психологічної готовності до несення вартвої служби. Водночас зауважимо, що нервово-психічній стійкості, нейрофізіологічним особливостям нервової системи, статево-рольовій ідентичності присвячено чимало наукових робіт. Проте у цьому контексті вербально-мовленнєва діяльність військовослужбовців залишалася поза увагою.

Сутнісний зміст. У статті розглядається вербально-мовленнєва діяльність як один із критеріїв оцінювання психологічної готовності військовослужбовців до виконання обов'язків чатового у Збройних Силах України. Проаналізовано емпіричні результати

досліджуваного явища та запропоновано напрямки психокорекційної роботи з військовослужбовцями першого року служби, які виконують обов'язки чатового.

Ключові слова: вербально-мовленнєва діяльність, психологічна готовність до несення вартової служби у Збройних Силах України, миттєвий опис комунікатора.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Вербально-мовленнєва діяльність – це завжди подія соціальної взаємодії, у якій юнак, долучившись до військової служби, робить спроби зрозуміти сенс нового предметного світу, відповідаючи, що для нього є варта та яка роль чатового. Ця діяльність супроводжується безпосередньо-чуттєвим та комунікативним пізнанням. Як зазначає О.М. Леонтьєв [12], пізнання, результати якого узагальнюються та зміцнюються за посередністю мови, принципово відмінні від результатів безпосередньо-чуттєвого відображення, котре генералізується у відповідних чуттєвих утвореннях. Перші відмінні від останніх не лише тому, що охоплюють власності, зв'язки та відносини, які неможливо оцінити у безпосередньо чуттєвому плані, а й тому, що, будучи передані у процесі спілкування іншим людям, вони утворюють систему знань, яка являє собою зміст свідомості – особи, колективу, суспільства. У той час, як мовлення є потенційним компонентом будь-якої діяльності (наприклад, когнітивної, мнемічної), то вербально-мовленнєве діяння чатового доцільно пов'язувати із спілкуванням, якому притаманні специфіка та адекватний мотив [13, с. 56]. Мотив та специфіка розгортання вербально-мовленнєвих дій підпорядковані контекстуальному плану суспільної діяльності, а утворені внаслідок цих дій комунікативні навички є не лише виявом теоретичних знань суб'єкта, практичного володіння мовою, а й становлять окремий аспект поведінки індивіда, зміст його внутрішнього світу.

Виникнення вербально-мовленнєвої діяльності у колективній взаємодії членів варту відбувається за двома напрямками: 1) широкого використання мовлення у некомунікативних функціях, 2) вживання невластивих комунікативних функцій, тобто підпорядкування мовлення не лише внутрішній організації діяльності варту, а й для інших цілей, що супроводжують міжособистісні стосунки

чатового та керівного складу варту. Відповідно до загальних психологічних закономірностей розгортання вербально-мовленнєвої діяльності військовослужбовець на посту уособлює “окрему діяльність”, або, принаймні, її формування, оскільки його поведінка підпорядковується загальній меті варту та має самостійну мотивацію, котра не ототожнюється з немовленнєвою діяльністю, яку забезпечує мовленнєвий потенціал чатового на посту. Факторами, які впливають на її особливості є вік, специфіка середовища, концептуальна зрілість особистості, співвіднесення партнерів у спілкуванні.

Функціонування чатового на посту, як і звичайна життєдіяльність, в усіх своїх фазах звернена до іншої людини (незалежно від того, чи то правопорушник, чи розвідний, чи начальник варту). Інакше кажучи, кожний момент безпосереднього виконання військовослужбовцем бойового завдання на посту характеризується певним комунікативним станом, його зверненням до іншого. За визначенням Л.Я. Гозмана та Ю.Е. Альошиної, комунікативний стан – це, з одного боку, узагальнений стан готовності до прийняття впливів від інших людей, яке передбачає відповідну глобальну перебудову особистості та діяльності суб'єкта; отож це цілісна рецептивна настанова суб'єкта, змістом якої є попередження (очікування) спрямованих на нього дій та оцінок, а з іншого – готовність до комунікативного впливу, тобто схильність до дій та оцінок інших людей, що визначається рецептивною настановою суб'єкта та, своєю чергою, визначає її [14, с. 34]. Загалом комунікативний стан в аспекті вартової служби характеризує чатового у стані спілкування з конкретною іншою особою чи певною групою індивідів. Протиставляючи себе іншому, юнак усвідомлює себе як чатовий. На думку І.Д. Бега, “найсприятливіші умови для виникнення “Я” створюються не просто у процесі міжособистісного спілкування, а завдяки долученню суб'єкта до спільної предметної діяльності. Створюючи сумісно речі та предмети, що не даються природою у готовому вигляді, люди об'єктивують себе (як психічну структуру) у створених ними продуктах, і тим самим відрізняють себе як діячів від результатів власної діяльності” [15, с. 24].

Висловлювання як одиниця вербально-мовленнєвої діяльності має цілісний зміст, тобто потребує оцінного розуміння. Власне так характеризується і живе слово певного

суб'єкта, оскільки сенс є згорнутою формою висловлювання. За динамічного функціонування потенційно означене (у свідомості) слово утримує неоднаковий, прихований зміст. Інакше кажучи, конкретне значення слова реалізується у вербально-мовленнєвому діянні і визначається контекстом. Ось чому важливим є виокремлення не стільки кількості значень слова, скільки контекстів його функціонування. Водночас значення багатозначних слів не є наслідком існування контекстних варіантів, воно зумовлено системою мови, де для кожного знака існує палітра мовних значень. Роль контексту виявляється не в тому, що він видозмінює розпливчасте вихідне значення, а в тому, що реалізує різні значення, котрі втілені у слові як елементи мовної системи.

Для розуміння інформаційного повідомлення реципієнт має володіти певним набором відомостей тієї сфери дійсності, до якої належить стороннє повідомлення. Цей набір відомостей утворює базову структуру із змістовими зв'язками між зафіксованими значеннями. У вербально-мовленнєвій діяльності це виявляється у тому, що пам'ять носія мови фіксує не дискретну множинність значень слова, а семантичну систему мови, що є спільною для визначеного мовленнєвого колективу та дозволяє оперувати словами зі змістовою точністю, достатньою для порозуміння. Слово як елемент цієї системи має певний семантичний потенціал, перетворений мережею системного (позаситуативного) семантичного стану на ситуативний, коли цей потенціал реалізується у вигляді багатьох конкретних контекстуальних значень. Оскільки кожен мовний елемент структури відіграє суто самостійне значення, то його зміст спричинюється системою цілої побудови та специфікою контексту соціальної взаємодії.

Отже, вербально-мовленнєва діяльність чатового охоплює не лише зовнішні, а й відображає процеси внутрішнього спілкування [16]. Вона визначає рівень освоєння індивідом відповідної ролі (чи відбулася статево-рольова ідентичність як базальний компонент психологічної готовності до вартової служби), а відтак є й критерієм оцінювання його психологічної готовності до несення вартової служби у Збройних Силах України. Вплив досліджуваної діяльності на зміст та значення вартової служби здійснюється не безпосередньо, а через внутрішні умови діяльності [12], через проміжну, опосередковану ланку, якою є особистість [17].

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Специфіка вербально-мовленнєвої діяльності чатового на посту в емпіричному плані з'ясовуватиметься з позицій нейролінгвістичного програмування. Такий підхід дає змогу структуровано розглянути комунікативну поведінку, яка викликає зміни у свідомості чатового, простежити за збагаченням його суб'єктивного досвіду та виявити природу видозмінених станів свідомості.

Участь у проведенні психологічного експерименту взяло 39 осіб, які входили до складу варт (досліджувані є однолітки, котрим на момент проведення експерименту виповнилось 18 років). Для кожного із відібраних військовослужбовців створювався миттєвий опис комунікатора, що являє собою таке уявлення про обстежуваного комунікатора, яке охоплює мінімальний обсяг інформації, потрібний дослідникові для відбору та здійснення ефективної техніки змін [18, с. 431–432]. Для опису вербальної комунікації обстежуваних нами використана так звана "шістка" (six-tuple), розроблена Р. Бендлером та Д. Гріндером [18, с. 432], що утворює вектор із шістьма позиціями для інформації. Кожна з цих шести позицій, або змінних, має різноманітні можливі значення, що входять у межі змін почергово. Повний вектор є миттєвим описом комунікатора та охоплює інформацію, достатню для відбору й застосування техніки змін.

I, R, J, S, F, M, де:

I – змінна, що охоплює вхідний канал, який використовується комунікатором для цієї ситуації;

R – змінна, що охоплює провідну репрезентативну систему комунікатора для цієї ситуації;

J – змінна, що охоплює вихідний канал, який комунікатор використовує для цієї ситуації;

S – змінна, що охоплює "Сейтер"-категорію комунікатора, яка реалізується за умов стресу у випадку виникнення цієї ситуації;

F – змінна, що охоплює тип семантичної неправильності, що використовується комунікатором для цієї ситуації;

M – найбільш часто уживані порушення, що стосуються відмінностей метамоделі у випадку цієї ситуації.

Миттєвий опис комунікатора в нашому дослідженні мав триваріантну форму. Умови отримання вербального матеріалу у військовослужбовців першого року служби

були наближенні до природних і задавалися спільною проблемою – несення варті. Експериментальні ситуації об'єднувались І-векторною величиною, тобто за вхідним каналом, через який подавалась інформація. Зміст вербально-мовленнєвої діяльності чатового на посту реалізовувався у векторах R, J, S, а значення – F та M. Перша група ситуацій подавалась у вигляді інсценізацій, стимулюючи в обстежуваних кінестетичний вхідний канал. Другу групу ситуацій військовослужбовці першого року служби сприймали через візуальний вхідний канал: відповідь на ситуацію вони подавали після попереднього самостійного читання карток без озвучення. Решта контрольних ситуацій презентувалася шляхом начитування вголос особою чоловічої статі. Таке пред'явлення експериментального матеріалу активізувало слухові рецептори обстежуваних, тобто задіявало аудіальний вхідний канал.

Уникаючи втручання у процес психологічної роботи, спрямованої на забезпечення позитивно-результативного несення військовими варті служби в Збройних Силах України, нами визначалися ті слабкі моменти, що уповільнювали чи не сприяли виникненню у них психологічної готовності до несення варті служби. Дібрані методики, у поєднанні з експертною оцінкою офіцерським складом військової частини А 3435 смт Десна Козелецького району Чернігівської області ефективності виконання бойового завдання чатовими на посту в мирний час і з методом об'єктивного спостереження, дозволили зробити наступні **висновки**.

Психологічна робота, спрямована на забезпечення позитивно-результативного несення варті служби у Збройних Силах України, не сприяє глибинному формуванню у військовослужбовця психологічної готовності виконувати обов'язки чатового. Це підтверджує вербально-мовленнєва діяльність обстежуваних, у якій виявлені порушення цілісності відтворення картини світу військовиків у поверхневих структурах їхньої свідомості.

Виявлені результати потребують, щоб у досягненні цілісності картини світу особистості мало місце проведення психокорекційної роботи за наступними напрямками:

1) у векторі **F**:

– підбір психологічних заходів, які запобігали б виникненню у стресових ситуаціях, семантично неправильних поверхневих структур за умов активізації кінестетичного вхідного каналу;

– добір заходів психологічної профілактики виникнення семантичних неправильностей за умов стресу на рівні кінестетичної та аудіальної вхідних систем;

– добір заходів психологічної профілактики на візуальному та на аудіальному рівнях корекції щодо наявності, або ймовірного виникнення за стресових умов чи дії семантично неправильних поверхневих структур;

2) у векторі **M**:

– проведення загальних психопрофілактичних заходів, спрямованих на усунення обмежень вибору шляхів подолання стресових ситуацій;

– впровадження психокорекційних заходів з приводу виникнення обмежень вибору за умов несення варті служби у Збройних Силах України;

– психологічна корекція на візуальному й аудіальному рівнях та профілактика на кінестетичному рівні обмеженої вибором поведінки;

– проведення психопрофілактичних на кінестетичному та візуальному рівнях і психокорекційних на аудіальному рівні заходів стосовно виникнення обмежень у розв'язанні ситуацій за умов несення військовослужбовцями варті служби у Збройних Силах України.

ВИСНОВКИ

1. Результати, отримані під час теоретичного та емпіричного досліджень, указують на правомірність тези про вербально-мовленнєву діяльність як критерій оцінювання психологічної готовності військовика до несення варті служби у Збройних Силах України. Обґрунтування такого критерію не заперечує наявних у психології положень, а відкриває нові можливості для проведення науково-дослідних робіт.

2. Результативність вищенаведених рекомендацій не повною мірою підтверджувалася практикою додаткового їх долучення до психологічної роботи, спрямованої на забезпечення позитивно-результативного несення військовиками варті служби в Збройних Силах України. У змісті та значенні вербально-мовленнєвої діяльності чатових на посту фіксувалися певні зрушення до відтворення повної картини їхніх професійних дій. Цьому сприяв процес моделювання, котрий внутрішньо організував психологічну готовність й у прикінцевій фазі для військовослужбовців першого року набував ознак дієвої усталеності.

1. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности. – Минск: Белорус. гос. ун-т, 1976. – 175 с.
2. Небылицин В. Д. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1990. – 408 с.
3. Столяренко А. М. Психология боевого дежурства и корабельной вахты. – М., Воениздат, 1972. – 176 с.
4. Платонов І. В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності: Дис... канд. психол. наук: 20.02.02. – Хмельницький, 2001. – 201 с.
5. Томчук М. І. Соціально-психологічні проблеми готовності учнів до служби в Збройних Силах України: Дис... докт. психол. наук: 19.00.07. – К., 1996. – 420 с.
6. Осипов В. Б., Вернодубов М. П. Управление адаптацией молодёжи и военнослужащих к службе в армии. – Одесса: Управление воспитательной работы Одесского военного округа, 1995. – 208 с.
7. Калениченко Р. А. Психологічне забезпечення ефективності професійної діяльності підрозділу охорони: Дис... канд. психол. наук: 19.00.05. – К., 2004. – 261 с.
8. Грибенюк Г. С. Мотиваційна готовність курсантів і слухачів вищого військового учбового закладу до професійної діяльності (на прикладі спеціалістів пожежної безпеки МВС України): Дис... канд. психол. наук: 20.02.02 / Київський військовий гуманітарний ін-т. – К., 1997. – 190 с.
9. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ. –

Львів: Державний університет “Львівська політехніка”, 2000. – 159 с.

10. Варій М. Й. Основи морально-психологічного забезпечення бойової підготовки та бойової діяльності військ. – Львів: Державний університет “Львівська політехніка”, 1997. – 65 с.

11. Большакова А. Н. Фрустрационная толерантность как составляющая психологической готовности пожарных к профессиональной деятельности в экстремальных условиях: Дис... канд. психол. наук: 19.00.09 – Харьков, 2000. – 191 с.

12. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Смысл; Академия, 2004. – 352 с.

13. Леонтьев А. А. Психология общения. – М.: Смысл, 1997. – 365 с.

14. Андреева Г. М., Яноушек Я. Общение и оптимизация совместной деятельности. – М.: МГУ, 1987. – 304 с.

15. Бех І. Д. Від волі до особистості. – К.: Україна-Віта, 1995. – 202 с.

16. Роджерс Карл Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Прогресс, Универс, 1994. – 480 с.

17. Леонтьев А. Н. Генезис человеческой речи и мышления // Леонтьев А. Н. Становление психологии деятельности: Ранние работы. – М.: Смысл, 2003. – С. 278–288.

18. Гриндер Д., Бендлер Р. Структура магии. – Одесса: Альян, 2001. – 452 с.

Надійшла до редакції 13.02.2008.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Фурман А.В., Надвинична Т.А.

Основи гендерної рівності: Навчальний посібник. — Тернопіль: Економічна думка, 2006. — 168 с.

Навчальний посібник уперше структурує і концептуалізує освітній зміст інтегральної навчальної дисципліни “Основи гендерної рівності”, що системно проектує знання, уміння, норми і цінності майбутніх психологів, соціологів і соціальних працівників й дає змогу формувати у них гендерну культуру в контексті дотримання психосоціальних вимог принципу гендерної паритетності. Основними концептами авторського курсу, що створюють повноформатну картину рівності прав, можливостей і форм самореалізації між чоловіком і жінкою, є гендер, гендерний підхід, гендерна рівність, сім’я як гендерна система, гендерна соціалізація, гендерні ролі, гендерні стереотипи, маскуліність і фемініність, гендерна ідентичність. Запропоновані психосоціальні практикуми дозволяють ґрунтовно дослідити гендерні властивості будь-якої особистості.

Для професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів.

З питань придбання звертайтеся за тел. (0352) 47-58-72 (Видавництво “Економічна думка”)